

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 2-3 (58-59),
STR. 501-525

RECENZIJE
I PRIKAZI

Marc Bloch FEUDALNO DRUŠTVO

Preveo i pogovor napisao Miroslav Brandt

Golden marketing, Zagreb, 2001., 515 str.

Hrvatskoj čitateljskoj publici pruža se veliko zadovoljstvo ponovnim izdavanjem knjige Marca Blocha *Feudalno društvo* koju je preveo i pogovor napisao Miroslav Brandt, a izdao Golden marketing iz Zagreba. Marc Bloch bio je jedan od najvećih povjesnika XX. stoljeća. U svojim opisima povijesti socijalnoga i mentalnog razvoja srednjovjekovlja te teorijskim prinosom osvjetljavanju toga doba ostvario je golem utjecaj na društvene znanosti u cjelini, pogotovo na komparativnu povijest, historijsku geografiju, ekonomiku i sociologiju, koje često njegov rad upotrebljavaju kao obrazac uspješne znanstvene analize. On nije bio samo izniman znanstvenik nego i aktivan borac za demokratsko društvo i slobodu koji je ostavio neizbrisiv trag ne samo u medijskoj i cjelokupnoj povijesnoj znanosti nego i u ostvarivanju društva oslobođenoga ugnjetavanja i nepravde.

Rođen je u Lyonu 1886. godine. Nakon studija povijesti u Parizu, Leipzigu i Berlinu predavao je u Montpellieru i Amiensu. Nakon završetka sudjelovanja u Prvom svjetskom ratu, 1919. je postao profesorom srednjovjekovne povijesti na Sveučilištu u Strasbourgu, a 1929. je bio osnivač, zajedno s Lucienom Febvreom, utjecajnoga povijesnog časopisa *Annales d'histoire économique et sociale* (koji izlazi i danas pod nazivom *Annales Economies, Sociétés, Civilisations*). U brojnim člancima objašnjavao je i isticao važnost ekonomskoga sustava i vjerovanja u određivanje povijesnih

zbivanja. Kasnije je postao profesorom ekonomske povijesti na pariškoj Sorbonni. Većina njegova znanstvenoga istraživanja srednjovjekovlja usmjerena je na odnos i povezanost slobode i njezina ograničavanja. Izbijanjem Drugoga svjetskog rata priključio se francuskoj vojsci, a nakon njezina brzog poraza razmatrao je uzroke neuspjeha i gubitka slobode. Kada je Petain s Nijemcima potpisao primirje, Bloch je znao da mu kao Židovu ne preostaje mnogo vremena. Pokušao se preseliti u SAD, ali nije uspio te se s obitelji smjestio u provinciji gdje je postao jedan od vođa Pokreta otpora. Nijemci su ga uhvatili, mučili i, zajedno s 27 drugih domoljuba, strijeljali u ljeti 1944.

Vrlo lijepa priča o njegovu životu i značenju iznesena je u njegovoj biografiji *A Life in History* autora Carole Finka (izdavač Cambridge University Press, 1989.). Biografija temeljena na privatnim pismima i zapisima te drugim, dosad neobjavljenim, dokumentima slijedi Blochov život u doba Treće republike. Pod dubokim utjecajem mračnih zbivanja tadašnje Francuske: rata, antisemitizma i totalitarizma, on je postao otjelovljenje hrabrosti i dosljednosti te, sigurno, kako naglašava Sir Keith Thomas u *The Observeru*, jedan od intelektualnih heroja XX. stoljeća i najznačajnijih osoba svojega vremena. Osim te knjige, najznačajnija su mu djela *Les Rois thaumaturges*, 1924., *Les Caractères originaux de l'histoire rurale française*, 1931. te posthumno skupljeni zapisi *Apologie pour l'histoire* (1952.) u kojima je izložio svoje viđenje koncepta povijesti. Napisao je i osvrte na ratove *L'Étrange Défaite* (Čudan poraz) i *Souvenirs de guerre 1914-1915* (Sjećanja iz rata 1914-1915) te zbirku članaka i eseja *Mélanges*.

Naznake svojega kapitalnog rada *Feudalno društvo* iznio je 1928. u eseju *Pour une histoire comparée des sociétés européennes* (Doprinos komparativnoj povijesti europskih društava) u kojem je objasnio da povjesničari usporedbom raznih društava mogu potvrditi ili pobiti zadane pretpostavke, a ne traži univerzalna obilježja. Knjigu *Feudalno društvo* (*La Société féodale*) napisao je 1939.-40., a izašla je poslije rata. To je djelo uvelike učinak sveukupnog povijesnog obuhvaća-

nja i interdisciplinarnog pristupa (Febvre). Već je naslov instruktivan, jer Bloch nije studirao feudalnu povijest, već feudalno društvo. Štivo započinje ispitivanjem okruženja Starog kontinenta početkom srednjega vijeka, a nakon toga istražuje mentalnu klimu ljudi feudalnoga doba, prije prelaska na političke i društvene institucije koje su spajale ljude onoga vremena. U mnogome je svojim radom nagovijestio djelovanje suvremenih povjesničara, poput Fernanda Braudela i Roberta Darntona.

Njegovo opisivanje srednjega vijeka gotovo je posve oslobođeno povijesnih ličnosti, ali njegov rad zbog toga nikako ne može biti izložen kritikama, jer je to znanstveni pristup povijest koji se odmaknuo od tradicionalnoga izlaganja političko-historijskih zbivanja. Kritizirati *Feudalno društvo* zbog zapostavljanja povijesnih veličina posve je neutemeljeno, poput kritike upućene apstraktnom slikarstvu zbog nepostojanja figuracije.

Feudalno društvo je prepuno malih slika koje ne svjedoče samo o iznimnoj Blochovoj erudiciji već jednako pokazuju i različiti mentalitet ljudi feudalnog doba. Na primjer, on naglašava feudalnu nesposobnost točnoga određivanja pravnih postupaka vezanih uz dvoboje. U zoru se na mjestu dvoboja pojavio samo jedan od protivnika. Nakon određenoga čekanja, u devet sati on zahtijeva od sekundanata i svjedoka priznanje da se njegov protivnik nije ukazao na bojnem polju. Zakonski, tražitelj je u pravu, ali, na nesreću, nitko nije siguran je li točno devet sati. Svjedoci se savjetuju sa svećenicima kojima bi mjerenje vremena trebalo biti bliže, jer su navikli izvršavati jutarnju molitvu. Nakon dugačkih rasprava, sudionici se nikako nisu mogli složiti koliko je sati, pa stoga Bloch ističe posvemašnju razliku onoga doba od

suvremenoga u kojemu se mnoge stvari, poput mjerenja vremena ili prostora, drže posve jednostavnima i općeprihvaćenima.

U toj velikoj i opsežnoj knjizi posebno se opisuju zbivanja u kontinentalnoj Europi (posebice Francuskoj) i Engleskoj te u Japanu, a gotovo se uopće ne spominju Židovi. Autor je to očito uradio slično kao što su uradili njegovi suvremenici Paul Vinogradoff i Johan Huizinga koji su u svojim djelima posvećenim srednjem vijeku vrlo slabo obradili ulogu i značenje Židova. S druge strane, njegov idol, Henri Pirenne vrlo je opširno razmatrao ulogu Židova u trgovini, financijama i poslovnoj suradnji sa Španjolskom i zemljama Mediterana. Summerfield Baldwin podsjeća da su Židovi bili u Zapadnoj Europi, uz svećenstvo, jedini pismeni ljudi, pa su imali utjecaj na razvoj poslovanja i financija, ali i odlučujuću ulogu u ostvarivanju mnogih znanstvenih i tehničkih dostignuća. Teško je jednoznačno odgovoriti na pitanje zašto su izostavljeni iz Blochova opusa i nikad se neće moći dobiti pouzdan odgovor na to. Moguća objašnjenja mogla bi biti da on nije držao njihovu ulogu previše značajnom, a s druge strane, možda je utjecao i njegov stav da se osjećao rodoljubivim Francuzom koji je slučajno bio židovskog podrijetla. Povijesna je ironija da je, nakon donošenja *Statuta des Juifs*, u listopadu 1940. godine, kojim je vlada iz Vichyja zabranila javno djelovanje Židova, svjetski poznat povjesničar Bloch izgubio i privremeno mjesto na Sveučilištu u Strasbourgu te ponovno postao samo običan Židov. Heroj iz dva rata i vitez Legije časti, sin sveučilišnoga profesora i branitelja Strasbourga te unuk ratnoga heroja trebao je za ostvarivanja građanskih prava pribaviti dopuštenje generala Petaina. Bloch je morao podnijeti dokaz da je njegova obitelj imala "iznimnih zasluga" za Francusku. U izdanom dopuštenju (ukupno ih je bilo deset tijekom cijeloga rata) Petain je naglasio njegove zasluge u slavljenju francuskih kraljeva, tumačenju ruralne povijesti i feudalnoga društva, ali niti jednom riječi nije spomenuo njegov rad na razvoju metoda komparativne povijesti, ekonomske historije ili *Annales*. No, niti po-

ložaj izuzetoga Židova kojemu je dodijeljen status počasnog katolika, nije Blocha poštediti streljačkog stroja nakon nekoliko godina.

Vrlo je široko područje interesa koje on izlaže u *Feudalnom društvu*: od uvjeta života i duhovne klime, nastanka i razvoja vazalnih odnosa, legalnih institucija u njihovu širem kulturološkom okruženju, sve do klase i upravljanja ljudima. Koliko god nam se to doba čini dalekim, ono je uvelike povijesna odrednica suvremenoga društva, a u njemu gotovo nije postojala institucija države. U društvenom je razvoju tako napravljen puni krug. Danas smo svjedoci toga da države moraju redefinirati svoju ulogu, odnosno što manje se mijesati u gospodarstvo, a što više osigurati učinkovit institucionalni i zakonski okvir razvoja. Zbog tih, kao i mnogih zanimljivosti kojima knjiga obiluje sigurno će izazvati zasluženu pozornost čitatelja.

Predrag Bejaković

Ulrich Beck PRONALAZENJE POLITIČKOGA Prilog teoriji refleksivne modernizacije

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.,
278 str.

Suvremena je civilizacija obilježena procesima koji se razlikuju od onih na kojima se razvila. Naime, dogodio se prijelaz od moderne prema postmodernoj. Što on stvarno jest ili, bolje formulirano, što će taj prijelaz donijeti, pitanje je kojim se mnogi teoretičari bave, ostavljajući uvijek prosto-

ra dodacima za ono što još nije, ali je moguće. Knjiga Ulricha Becka, *Pronalaženje političkoga – Prilog teoriji refleksivne modernizacije*, predstavlja značajan prilog u dešifriranju novoga stanja. Za to je potrebno, ističe Beck, izgraditi potpuno nov rječnik društvenoga i političkoga, jer stari je rječnik moderne u kojem prevladava mješavina kapitalizma, demokracije, pravne države, nacionalne i vojne suverenosti – prevladan. Stoga je postavljen zadatak pronalaženja političkoga (24).

Navikli smo razlikovati povijesna razdoblja prema napretku, i tehnološkom i demokratskom. U tom je smislu svako novo stoljeće bilo naprednije, više obećavajuće. No, kraj je dvadesetoga stoljeća tu nešto poremetio. Naviknuti na red i poredak moderne, iznenađeni smo neočekivanom manifestacijom kaotičnosti i nereda. Ono "ili-ili" XIX. stoljeća potisnuto je onim "i" s kraja dvadesetoga. To je značilo oproštaj s redom i navještaj neodređenosti i nabujale kaotičnosti. Černobil je, navodi Beck, navijestio društvo globalnoga rizika, pad je Berlinskog zida označio kraj podjele Istok – Zapad (18).

Globalizacija je pokazala nedostacima dosadašnje oblike lokalne i nacionalne demokracije te je postavljen zadatak pronalaženja oblika globalne demokracije. Takvo je traženje političkoga proširilo politiku iz svijeta političara po pozivu na cijelo društvo. To je značilo i širenje osjećaja nesigurnosti i prijetnja kada se shvatilo da ona sigurnost jasnoće "ili-ili" moderne više ne vrijedi. Globalizacija je polarizirala javnost na slijepu sljedbenike svega novoga, koji prihvaćaju spajanje do jučer nespojivog (ili-ili kao i) i na one koji sve to dovode u pitanje ne videći u stvarnosti nova pravila, koji još uvijek nacionalnu državu drže središnjim političkim subjektom. Kažimo riječima D. Helda i A. McGrewa, dvojba se pokazuje kao sukobljavanje globalista i skeptika. Nastupilo je vrijeme smjene epoha: epohu moderne, kao dominirajuće industrijsku, zamijenila je epoha refleksivne moderne koja poziva na pronalaženje političkoga (19).

U osam dijelova ove knjige Beck razlaže teoriju refleksivne modernizacije te na primjerima promijenjenoga društvenog života pokazuje da je riječ o pristupu "modernizacija potkopava modernizaciju". Uobičajilo se već govoriti o ulasku u epohu rizika koja nam svakodnevno predstavlja neželjene posljedice industrijalizacije, ali, isto tako, i sve teže kontrolirane posljedice. Dok se moderna dičila državom blagostanja, sada je nastupilo post-blagodatno vrijeme, vrijeme potkopane moderne, ali i klasične uloge države. Beck ističe da se država može povući sa svih onih područja u kojima postoje organizirani interesi u kojima se građani mogu snaći bez vanjskoga tutora. Državi, pak, ostaju krupniji zadatci, oni koje je skrivila modernizacijom, to su "... pitanja poput ekologije, razvoja tehnike, dijelom i odnosa muškaraca i žena, a prije svega siromašenje trećeg svijeta" (33).

Društvo rizika Beck prikazuje kao "... razvojnu fazu modernog društva u kojoj se socijalni, politički, ekološki i individualni rizici koje je izazvala dinamika inovacije sve više otimaju institucijama kontrole i osiguranja industrijskog društva" (41). Na djelu je refleksivna modernizacija kao samosukobljavanje industrijskoga društva s vlastitim učincima, kao otvaranje očiju nad onim što se uzimalo kao razumljivo (konsenzus o napretku, apstrakcija od ekoloških posljedica i opasnosti, optimizam kontrole), što se danas shvaća oduvijek upitnim.

Društvo je rizika tako, uz postojeći sukob oko raspodjele društvenih dobara (dohodak, radna mjesta, socijalna sigurnost), na površinu iznijelo novi sukob – sukob oko društveno lošeg (posljedice nuklearne i kemijske tehnologije, genetičkoga istraživanja, ugrožavanja okoliša, vojnoga

naoružavanja i sve većega osiromašenja čovječanstva koje živi izvan zapadnoga industrijskog društva). Sve to društveno loše nije uvijek neplanirana posljedica. Naprotiv, ono je često proizvod odluke političkoga vrha kako bi se ostvarila ekonomska i tehnička korist koja opet ima političko značenje. Kad se pokazalo da stari normativni sustavi zakazuju, da je nužno prihvatiti rizik kao pitanje što ne valja činiti da bi se opstalo, nastupilo je vrijeme refleksivne moderne koja trijezni upozor-bom: griješiti nije individualna privilegija, to je sudbina svih nas." (39)

Weberova je interpretacija geneze kapitalizma rabila puritansko shvaćanje rada kao puta u sigurnost spasenja, kao potvrđivanje predestiniranosti u djelima. Tek je nerad bio put u neizvjesnost i tu je pojedinac riskirao. No, Beck ističe da je rizik postracionalni pojam. Rizik je upravo posljedica onoga, kažimo u Weberovu duhu, djelovanja radi sigurnosti. Rizik kao negacija sigurnosti je, dakle, neželjeni proizvod potrebe za sigurnošću, on je upozorenje što ne valja činiti i, kao takav, umrtvljuje potrebu za bilo kojim djelovanjem. Jer, carstvo je neizvjesnoga u društvu rizika zamijenilo mehanizme i institucije potpune kontrole industrijskoga društva i države blagostanja. Reakcija na neizvjesnost bila je u demokratiziranju prava na kritiku. To pravo uzimaju različite društvene skupine, vođene različitim interesima (često partikularnoga dosega), što opet društvo razjedinjuje.

Sve to potvrđuje kraj moderne i ulaženje u još bezimenu epohu koju Beck imenuje refleksivnom modernizacijom, epohu koja je svojevrsno stvaralačko samouništenje industrijske epohe (65). Ono što je krasilo društvo moderne, što se uzimalo kao esencijalno za socijalnu stabilnost i kapitalistički progres, izgubilo se u društvu rizika. Dok je povjerenje, upozorava F. Fukuyama, bilo pogonsko gorivo razvoja kapitalizma, ali, isto tako, i temeljna vrijednost obitelji i svega što je nazivano socijalni kapital, sve dotada se moglo govoriti o solidarnosti i socijalnoj dimenziji po-

litike. Neplanirana posljedica industrijske modernizacije postala je socijalnom nejednakošću, zaoštavanjem socijalnih odnosa, siromaštvom i osamljivanjem, raspadom obitelji kao još jedinoga utočišta zajedništva, bliskosti, intime i ljubavi. Krivac za to je, ističe autor, nestajanje nade koja je bila polagana u trajni privredni rast i sigurnost radnih mjesta. "Ukratko, industrijska moderna zastarijeva, njezina vjera u racionalnost, njezina tehnička magija gubi svoju moć, sekularizira se; i pojavljuje se jedna druga moderna, čije su konture nejasne, jer u njoj vlada ono *i*, njegove dileme i višeznačnosti. To je poruka koja mnoge zbunjuje i iritira" (68).

Potvrđuje se u stvarnosti da živimo u svijetu drukčijem nego što mislimo. Živimo u svijetu onoga "i", a ponašamo se kao da smo još uvijek u svijetu onoga "ili-ili". Ta je Beckova deskripcija svakodnevice na tragu Sartreove konstatacije da smo navikli živjeti u "lošoj vjeri", tj. biti ono što nismo, a ne biti ono što jesmo. Često je ta "loša vjera" izraz napora čovjeka da umisli bolji svijet, da stvori iluziju sigurnosti u kojoj će prepoznati sebe. Jer, ono "i" zabrinjavajuće je upravo zbog svoje nejasnoće, zbog događanja mimo do jučer važećih pravila, zbog toga što sve postaje moguće, a ništa sigurno.

Modernizacija je počivala na inovaciji, a inovacija je prouzročila revoluciju, revoluciju usputnih posljedica koja ruši vladajuće pojmove ili ih čini "tupima, nijemima i gluhima". Ako stara pravila više ne vrijede, a nova još nisu izgrađena, gdje tražiti oslonac, prema čemu se orijentirati? Hoće li to dovesti do uništenja zapadnoga svijeta ili do revizije i reforme ciljeva industrijske moderne? – pita se autor. On misli da refleksivna modernizacija otvara

putove drukčije moderne – protumoderne koja se, kao društvo rizika, pokazuje u dinamici koju proizvode nacionalizam, masovno siromaštvo, religijski fundamentalizam različitih smjerova i religija, ekonomske krize, ekološke krize, ratovi i revolucije, izvanredna stanja izazvana velikim nesrećama i drugo (77).

Klasično industrijsko društvo nije danas u opasnosti od klasne borbe. Njegove konture rastvara ona snaga koja ga je i oblikovala, dakle modernizacija. Nastavak modernizacije postupno briše klasnu socijalnu stratifikaciju, zamjenjujući je oblicima individualizacije socijalne nejednakosti. Postalo je jasno da se socijalni položaj i način života ne može više određivati pripadanjem makroskupini. Profesionalizacija i umrežavanje u proizvodnji je danas potisnulo funkcionalnu diferencijaciju i nadomjestilo je funkcionalnom koordinacijom. Nestalo je političko-ideološke podjele lijevo – desno, vani – unutra. Svijet se tehnološki pretvara u cjelinu, ali ideološki se još uvijek demokracija misli kao nacionalna demokracija.

Još je moderna pokazala da je prišutan nerazmjer u brzom napretku na ekonomskoj razini i vrlo sporom na političkoj. U ekonomskom pogledu svijet je postao jedinstvena, sveobuhvatna sfera djelovanja, dok je politički i dalje rascjepkan na nacionalne države. Moderna je razvila nacionalnu demokraciju prema unutra uniformiranjem i harmonizacijom etničkih skupina, a prema van se odnosila isključivanjem, stvaranjem vanjskoga neprijatelja zbog kojega se konstruiraju prijetnje i ratovi, a iznutra asimilacije i protjerivanja (125-6). Takva vrsta suprotstavljanja ukinuta je globalnim procesom individualizacije. Ono što je nekada bilo strano preko noći postaje domaće, kako Simmel kaže "ludalica koji danas dođe, a sutra ostane".

No, krupna je zapreka početku življenja onoga "i" u naslijeđu moderne, pa i cijele povijesti. Naime, naviknuti smo na postojanje neprijatelja, na opasnosti koje su iza svakoga ugla. U dosadašnjoj povi-

jesti, kaže Beck, neprijatelja nikada nije nedostajalo. Neprijatelj je bio resurs koji moderna nije potrošila, već ga je dalje proizvodila. Ta "uspješna društvena konstrukcija predodžbe o neprijatelju" pokazala se čvrstim vezivnim tkivom vojske i demokracije. Demokracije kao vladavine naroda stvorile su narodnu vojsku, opću vojnu obvezu, nacionalni osjećaj za umiranjem i ubijanjem u ratu (130-32).

Nacionalna je demokracija, dakle, narod objedinila u predodžbama o neprijatelju i ratu, nesigurnosti i obrani. Vojska je tako davala moć demokraciji, a demokracija legitimitet vojsci. Neoliberalna koncepcija, o kojoj govore P. Berger, M. Novak, F. Fukuyama, L. Thurow i drugi, izvlači pojedinca iz tih okova nacionalne demokracije te ga ponovno čini političkim bićem. Beck će reći da je individualizacija značila rastvaranje industrijske moderne i postavljanje pojedinca u situaciju da sam inscenira i kroji svoju biografiju (154). Pritom je uvijek na djelu "subpolitika" kao oblikovanje društva odozdo. Subpolitika daje nadu čak i u okolnostima vrlo okoštale političke strukture. Pa i kada građani odbijaju politiku, kada su njome zasićeni, oni djeluju subpolitički upravo tim odbijanjem.

U posljednja je dva stoljeća subpoliticizacija bila prisutna u tri teme i tri vrste pokreta: mirovnom, ženskom i ekološkom. Tako zvana građanska inicijativa sve je glasnija u zagovaranju civilnoga društva. Svojevrsna moda civilnosti proširila se u sve demokracije, pa i one nastale tek raspadom socijalizma. Mi smo danas naviknuti na djelovanje tzv. trećega sektora koji bi trebao upravo u ovoj sferi subpolitičkoga biti korektiv okoštavanja političkih struktura. Stoga je Beckova analiza povratka po-

jedinca u politiku aktualna i u tranzicijskim društvima koja imaju nedostatno iskustvo industrijske moderne.

Modernizacija je neizbježna. Ona je proces koji ide svojoj zreloj dobi. Njome vlada zakon tehničko-ekonomske inovacije koji je nedodirljiv i nemilosrdan, ističe Beck. "Mašinerija modernizacije koja pokreće svijet dio je onostranosti u ovostranome, tehnički Bog – ili vrag! – moderne kojega se može voljeti, protiv kojega se može buniti, ali se samo jedno ne može: isključiti ili reprogramirati taj podivljali ljudski stroj" (175). Što je *spiritus movens* tehničkom napretku, gdje je inspiracija inovacijama? Dakako, čovjek je ovdje nezao bilazan, njegov osjećaj za ekonomsku korist i učinkovitost, ali i ponesenost tehničkim djelom. To se može potencirati do besmisla. Naime, autor upozorava da razvoj tehnike ne vodi u njezinu autonomiju, već u njezinu programiranu nezrelost: tehnika postaje lišena vlastitoga smisla, njezini se pronalasci pretvaraju u opasnosti koje se ne mogu kontrolirati. "Genetička tehnologija i humana genetika preobražavaju čak i zakone ljudskog života. Tko to čini? Tehničari? Političari? Industrija? Javnost? Pitajte ih, i odgovor će biti poput Odisejeva: nitko" (188). H. Arendt je rekla da je na djelu ničija vlast. Mi smo danas svjesniji no ikad prije da je društvo rizika u prvi plan izbacilo tehnološki imperativ – ovisnost o stručnjacima. "Jer znanost, kaže Beck, već odavno nije iskustvena znanost; ona je više znanost podataka, metoda i proizvodnja" (192).

U takvim se okolnostima i politika mora drukčije shvaćati. On razlikuje politiku koja se vodi pravilima i politiku koja mijenja pravila. One se često isprepliću i imaju različit utjecaj. Primjer na kojemu se ovo događa je moderna država: s jedne strane odumire, s druge se mora ponovno pronaći. Odumiranje plus pronalaženje jednako je metamorfoza države. Država poput zmije odbacuje staru kožu klasičnih zadaća i razvija novu kožu globalnih zadaća (212). Država je prestala biti hijerarhijski koordinator i tvorevina suverenosti.

Ona dobiva novu ulogu pregovaranja i pripremanja pozornice. Ona više nije u stanju kontrolirati i neutralizirati ratove kao prije. Jer, tehnika potencirana u genetiku danas je rodno mjesto vjerskih ratova i svih sukoba oko identiteta. Tehnika je inicirala globalizaciju, globalizacija, pak, eliminira tradicionalne subjekte politike (nacionalne države) i nameće globalna rješenja. A ona uvijek pobuđuju dvojbu.

Na pitanje u kakvom društvu živimo, Beck odgovara: u moderni koja počinje sumnjati u samu sebe, koja će učiniti dvojbu mjerilom i graditeljem svojega samooograničavanja i promjene same sebe. Dvojbe oslobađaju (246). Beckova je završnica knjige inspirirana Montaigneovim shvaćanjem dvojbe, jer je svjestan da je sve moguće i ništa sigurno. Tek znanje otvara prostor dvojbi: "Dvojba koja ne potječe iz neznanja nego iz većeg znanja, iz daljnjeg pitanja, najsigurniji je pobjednik moderne. Svi su pokušaji pobune protiv nje i bijega u nove izvjesnosti osuđeni na neuspjeh, pa tako i svi moderni, industrijski, bili to pokušaji tržišta, tehnike ili znanosti" (251).

Knjiga je argumentirano ukazivanje na zastarjelosti kojima je današnja civilizacija još uvijek obilježena, a kojih se mora osloboditi. Bilo da je riječ o zastarjelosti institucija, političkih shema suvereniteta i nacionalnih demokracija, ili, pak o zastarjeloj svijesti koja se u novim prilikama još uvijek oslanja na stare autoritete, suvremeno se društvo određuje globalizacijskim učincima. Beck to prihvaća kao protumodernu koja se najčešće nominira društvom rizika. Dvojba kao izraz opreza, ali i znanja o neplaniranim posljedicama nezaustavljive "mašinerije modernizacije" može se shvaćati kao potvrda nemoci ili kao potvrda mudrosti. U duhu

moderne (ili-ili) bilo bi – odlučiti se za jedno ili drugo. Refleksivna modernizacija, pak, priklanja se onom "i" kao otvorenoj mogućnosti. Iako je teško iz naviknutosti na red i sigurnost moderne prihvatiti neizvjesnost i kaos postmoderne, Beckova nas knjiga prizemljuje argumentima zašto je to danas naša stvarnost.

Antun Šundalić

HRVATSKI PSIHO-SOCIJALNI PROGRAM: PETOGODIŠNJA ISKUSTVA U RADU SA SUDIONICIMA I STRADALNICIMA DOMOVINSKOG RATA

Uredili Z. Knezović, B. Gogić,
D. Kocijan-Hercigonja

MHBDR, Zagreb, 2001., 497 str.

Knjiga *Hrvatski psihosocijalni program* nastala je kao rezultat dugogodišnjega rada i iskustva stručnjaka diljem Hrvatske u pružanju psihosocijalne pomoći ratnim stradalnicima. U prvom dijelu ukratko se izlaže teorijska utemeljenost Hrvatskoga psihosocijalnog programa (PSP), njegovi ciljevi i metode te razvoj programa u tri faze: ratnoj, poratnoj i mirnodopskoj. Program je teorijski zacrtan u skladu s modificiranom Maslowljevom teorijom hijerarhije potreba i u skladu s idejom rehabilitacije u zajednici te s projektima pružanja psihosocijalne pomoći koje su provodile najvažnije svjetske organizacije. U sadržajnom smislu nastojao je zahvatiti biomedicinsku, psihološku, socijalnu i duhovnu sferu potreba osobe u obitelji. Organizacija je bila vrlo fleksibilna i omogućavala je dobru koordinaciju strateške ili vladine razine i operativno-terenske ili županijske razine te mogućnost komunikacije korisnika s obje razine. Posebna je vrijednost toga programa što se velikim dijelom temelji na hrvatsko-

mu iskustvu psihosocijalne rehabilitacije u kriznim situacijama koje su razni stručnjaci stjecali pružajući nesebičnu pomoć ratnim stradalnicima od početka agresije na Republiku Hrvatsku. Nakon što je započeo 1995. godine, ostao je fleksibilan i u svoje izmjene ugradio iskustva u poratnoj i mirnodopskoj fazi. U skladu s načelima rehabilitacije u zajednici, tretman u okviru PSP programa provodi se u stacionarnim savjetovalištim, ali i uz pomoć mobilnih ekipa. Tijekom rata i neposredno nakon rata mobilne ekipe dolazile su u kuće i privremena prebivališta ratnih stradalnika i u najtežim uvjetima i tako širile svoje djelovanje na najugroženije dijelove populacije. Uz pružanje psihosocijalne pomoći, kontinuirano se radi i na edukaciji stručnjaka, a ojačan je i evaluacijsko-istraživački rad. Na taj se način tim programom podiže ukupna razina kvalitete skrbi o ratnim stradalnicima.

Drugo, najveće i najvažnije poglavlje govori o iskustvima iz primjene Nacionalnoga psihosocijalnog programa. On je primjenjivan na razini županijskih centara za psihosocijalnu pomoć, regionalnih centara za psihotraumu i na razini Nacionalnog centra za psihotraumu. Iskustva s terena su njegova srž i imaju najveće značenje. Urednici kažu da valja imati na umu realne okolnosti vremena i prostora u kojima je "rođen, prohodao i proživio svoje prvo djetinjstvo" taj kompleksan program za pomaganje "normalnim ljudima u abnormalno teškim situacijama". U svakoj županiji prikaz počinje kratkim uvodom u kojem je opisan njegov razvojni put. Nakon toga navode se metode pružanja psihosocijalne pomoći na terenu i okolnosti u kojima se rad odvijao te podaci o korisnicima i broju intervencija po

godinama. Time se reprezentira raznolikost primijenjenih PSP metoda i ono što je specifično za pojedinu županiju. Više od 25 koautora ove knjige prikazuje svoja iskustva i situaciju s terena. Svaki dio prikaza rada po županijama sadrži također prikaz primjera iz prakse, tj. spektar tipičnih životnih priča ratnih stradalnika. Te životne priče oslikavaju složenost problema s kojima su se susretali ratni stradalnici i njihove poteškoće u poslijeratnom razdoblju te su potresni svjedoci jednoga teškog vremena. Uz to, one živo oslikavaju rad stručnjaka i probleme s kojima su se susretali, a predstavljaju i djelomičnu kvalitativnu evaluaciju njihova rada. U PSP centrima rade stručnjaci različitih profila (psiholog, psihijatar, liječnik opće prakse, socijalni radnik, defektolog, pravnik...). Oni pružaju individualna psihologijska savjetovanja, skupni psihosocijalni tretman, pravnu pomoć, provode razne programe, primjerice programe prevencije samoubojstva, duhovne pomoći, pomoći pomagačima, poticanja tolerancije i rješavanja sukoba, jačanja poduzetničkih inicijativa i samozapošljavanja itd... Centri često organiziraju tribine, informiraju, a organiziraju i rehabilitaciju, kineziterapiju, športsko-rekreativne, kulturno-umjetničke, klupske aktivnosti. Ostvarili su dobru suradnju s drugima stradalnika rata, lokalnim i državnim organizacijama i tijelima vlasti te tako pridonijeli umrežavanju i kvaliteti života ratnih stradalnika u njihovim lokalnim zajednicama. Tisuće djece i odraslih bile su u individualnim ili skupnim tretmanima PSP centara.

Broj intervencija po godinama u raznim županijama je dosta visok i u 2000. godini, a u nekim okružjima i vrlo visok. Jednim dijelom, to se može objasniti boljom ekipiranošću, njihovim sustavnijim i kvalitetnijim radom, ali sigurno je da su potrebe za pružanjem psihosocijalne pomoći još dosta visoke. Učinci ratnih trauma pokazuju se godinama nakon rata, osobito ako su pojačani neprimjerenim okolnostima življenja. Kako je to slučaj i u nas, pokazuju iskustva navedena u ovoj

knjizi koja su zorno potkrijepljena pričama ratnih stradalnika. Niz okolnosti, primjerice nezaposlenost, neriješen status, materijalni, stambeni i obiteljski problemi, izostanak socijalne potpore u okolini izrazito nepovoljno utječu na procese psihosocijalne adaptacije na civilni život branitelja. Uzmemo li u obzir posljedice sekundarne traumatizacije, tj. činjenicu da, u prosjeku, uz primarno traumatiziranu osobu (najčešće PTSP) žive još tri ili četiri člana obitelji, dugoročna i sustavna pomoć potrebna je tisućama ljudi. Na potrebu da se taj program nastavi ukazuju i iskustva stručnjaka koji rade u PSP centrima ("Mislili smo kako dolaze bolja vremena i da je teži dio posla iza nas. Danas, rađajući s osobama koje pate od ratnog PTSP-a vidimo kako smo se tada, ipak, varali."). Stoga se u trećoj, mirnodopskoj, fazi PSP programa planira stalno pratiti populaciju ratnih stradalnika te razviti preventivno-rehabilitacijski nacionalni program polivalentnih Centara za mentalno zdravlje. To poglavlje završava prikazom rada Nacionalnoga centra za psihotraumu. Nacionalni centar pruža vrhunsku specijaliziranu psihološko-psihijatrijsku pomoć, terapijske i dijagnostičke postupke, kontinuiranu edukaciju i koordinaciju aktivnosti na području čitave Republike Hrvatske, a razvio je i značajnu istraživačku djelatnost.

Na kraju knjige ukratko se iznose prvi podaci o uspješnosti PSP programa koji ukazuju na to da se uspješno amortizirali trajnije i masovnije posljedice ratnoga stresa.

Brojni koautori ove knjige o svojim iskustvima ponekad govore gotovo pjesnički, nastojeći donekle oslikati svoja bogata iskustva koja se ne mogu sažeti suhoparnim stručnim jezikom. U ratnom razdoblju radili su s brojnim stradalnicima u

malim ekipama s malo iskustva i puno dobre volje ("I sami traumatizirani, kao neposredni svjedoci i sudionici Domovinskog rata, u pilot-program psihosocijalne pomoći ušli smo s upravo fascinantnom motivacijom."). Zbog obilnosti posla mobilne intervencije bile su rjeđe, ali spominju se kao neprocjenjiva iskustva ("Nismo mogli ni slutiti da se tako učinkovito može pružati psihosocijalna pomoć čak i usred seoskog dvorišta ili na stepenicama ispred kuće."). Oni također svjedoče o velikom uzajamnom povjerenju korisnika i pomagača kao osoba koje su, iako u različitom intenzitetu, dijelile slična iskustva i razumjele jedne druge ("Uvijek je bilo tužnih i teških priča. Činilo nam se kako je ljudska patnja beskrajna. Tisuće sličnih priča ostati će zapisane u svakom od nas." "Članovi našeg kluba hrvatskih branitelja liječenih od PTSP-a izabrali su načelo 'Čovjek je čovjeku lijek' za moto svoga djelovanja."). Iskustva stručnjaka koji su radili na terenu svjedoče i o njihovoj velikoj moralnoj odgovornosti ("Imajući na pameti da se 'sloboda ne prodaje ni za kakva blaga' samoorganiziraju se stručnjaci različitih profila u cilju prevencije i edukacije građana za moguće 'nenadane situacije'." "Ako društvo zaboravi na osobe s 'ožiljcima na duši' mi ćemo ih na to uporno podsjećati. Podsjećat ćemo ih na odgovornost svih za humanu sudbinu onih koji su sve nas u teškim vremenima branili od zla, nepravde i agresije."). Iskustva stručnjaka, međutim, ukazuju na to da je i njima pomoć potrebna, kako bi se spriječio sindrom pregorijevanja, tj. sekundarni traumatski stres u pomagača zbog izloženosti teškim iskustvima ratnih stradalnika. Valja uzeti u obzir to da su i pomagači bili izloženi ratnim iskustvima, a suosjećanje sa stradalnicima pojačava njihovu ranjivost i izloženost sekundarnoj traumatizaciji. Stječe se dojam da je, zbog silne potrebe brojnih stradalnika za psihosocijalnom pomoći, izostala potpora u smislu "pomoći pomagačima", što bi valjalo što više razvijati u daljnjem razdoblju.

Peter M. Senge PETA DISCIPLINA Principi i praksa učeće organizacije

Knjiga pruža životni, sveobuhvaatan prikaz složenosti tehnika pružanja psihosocijalne pomoći ratnim stradalnicima i njihovim obiteljima u okviru zajednice u kojoj žive. Govori o teškom ratnom i poslijeratnom razdoblju koje je ujedno razdoblje rada s puno entuzijazma, kreativnosti, suradnje, slobode i raznovrsnosti u djelovanju. Ona je dragocjena jer prikazuje specifično hrvatsko iskustvo te tako predstavlja vrijedan dokument jednoga vremena. Posebno je važno u današnje vrijeme istaknuti da je PSP program uspješno funkcionirao u prvoj, najtežoj fazi, iako su materijalno-tehnički resursi bili minimalni. Ono što je bilo 'gorivo' ili pogon cijeloga programa altruistična je motivacija stručnjaka koji su u njemu sudjelovali, njihovo ljudsko suosjećanje s ratnim stradalnicima te visoke moralne vrednote i želja da rade za dobrobit drugih ljudi. To se najbolje vidi iz prikaza iskustava rada u raznim županijama. Iako govore najviše o svojem poslu i svojim korisnicima, stručnjaci neizravno puno govore o sebi, o velikoj požrtvornosti, humanosti i motivaciji za pomagački rad. Zato je neobično važno da je i taj aspekt njihova rada zabilježen, jer će, uz sva stručna iskustva, služiti kao "vodič" budućim mladim stručnjacima u njihovu radu.

Knjiga će biti korisna u edukaciji studenata psihologije, medicine, socijalnoga rada, defektologije i drugih pomagačkih zvanja te stručnjacima sličnoga profila, jer će se oni, nažalost, još duže vrijeme u svojem svakodnevnom radu susretati s posljedicama ratnih trauma.

Zora Raboteg-Šarić

Mosaik knjiga, biblioteka "Dijalog", Zagreb, 2001., 398 str.

Promjene u okolini poduzeća potiču promjene u svim područjima njegova djelovanja. Pritisci izvana imaju implikacija ne samo na veličinu nego i na strukturu. Tako se organizacije redizajniraju i redimenzioniraju. U tim uvjetima poduzeća moraju pronaći nove načine unaprjeđenja svojih sposobnosti u rješavanju problema, pa stoga sve važnije postaje znanje kojim raspolažu. Iz toga proizlazi i potreba stalnoga učenja koja mora omogućiti prilagodbu poduzeća na promjene interne i eksterne okoline. Kako bi poduzeće moglo opstati, mora razviti sposobnost reakcije i sposobnost učenja. Jedino će učenje dugoročno biti prava i trajna konkurentna prednost. Na toj se osnovi razvija nov koncept organizacije – organizacija koja uči ili *learning organisation*. Odlučujući prinos stvaranju ove koncepcije objavljivanje je knjige Petera M. Sengea *The Fifth Discipline: The Art and Practice of Learning Organisation*.

Naslov prvoga dijela, a posebno podnaslov "Dajte mi dovoljno dugu polugu ... i jednom ću rukom pomaknuti svijet" na početku ukazuju da nije riječ o udžbeniku, već nekonvencionalnoj knjizi suvremenoga usmjerenja koja predstavlja odmak i kretanje prema naprijed od postojećega znanja. Autor problemu pristupa izdaleka, filozofskim razmatranjem odnosa dijela i cjeline, odnosno jedne od najvećih zapreka u suvremenu rješavanju problema, nemogućnosti da vidimo cjelinu. Nasuprot tome problemi se raščlanjuju i time lakše pronalaze rješenja, ali takva rješenja nisu trajna, jer ne uzimaju u obzir cjelinu i njezine karakteristike. Autor odmah dovodi u vezu ovaj problem s predmetom pisanja – učećom organizacijom. Tek kad se

uspijemo riješiti iluzije o svijetu kao spoju nepovezanih snaga, moći ćemo stvoriti "učee organizacije". On tako svojim djelom nastoji razbiti te iluzije i odmah definira pojam učee organizacije kao organizacije u kojoj ljudi neprestano razvijaju svoje mogućnosti kako bi došli do rezultata koje doista žele, u kojoj se njeguju novi i otvoreni modeli mišljenja, u kojoj su kolektivne težnje slobodne i ljude neprestano uče kako učiti zajedno. Autor navodi i kratku evoluciju prema učeojoj organizaciji – kao logičan slijed organizacije koja će ispuniti više čovjekove potrebe poštovanja i samo-aktualizacije. Prvo, uvodno poglavlje također navodi pet sastavnih dijelova, odnosno disciplina učee organizacije koje svojim međudjelovanjem stvaraju učee organizacije. To su sustavno razmišljanje, osobno usavršavanje, mentalni modeli, gradnja zajedničke vizije i ekipno učenje. U tom poglavlju autor se već opredjeljuje za najvažniju disciplinu, sustavno razmišljanje – čime zaokružuje to poglavlje i uspješno postavlja glavne obrise pojma učee organizacije. Sustavno razmišljanje drži petom disciplinom, jer je to disciplina koja integrira ostale discipline, spaja ih u koherentno tijelo teorije i prakse. Navodi i svrhu pisanja knjige – ona je namijenjena učenicima, osobito onima koje zanima praksa kolektivnoga učenja. Menadžerima bi ta knjiga pak trebala pomoći u razvijanju posebnih vještina, sposobnosti i disciplina koje mogu stvoriti učeeu organizaciju.

U prvom, kao i u svim kasnijim poglavljima autor poseže za primjerima, brojnim analogijama, primjerice analogiji o kuhanju žabi, često i izvan ekonomije ili društvenih znanosti, u cilju što plastičnijega dokazivanja načela ili ideja koje iznosi,

što uvelike pridonosi nekonvencionalnom pristupu. Primjerima i usporedbama s organskim svijetom ukazuje na činjenicu da je i poslovanje "živo", odnosno ima svoje razvojne i životne cikluse. Na primjeru priče "pivska igra" *case study* se kao nit vodilja provlači kroz cijeli tekst, a autor dokazuje kako smo svi zatočeni vlastita načina razmišljanja, što je posljedica prevelike analitike i raščlambe kojoj smo skloni. Tako se iz toga primjera, vrijednoga pozornosti, mogu izvući korisne pouke o filozofiji poslovanja. Glavna je teza pivske igre da sustavi sami često izazivaju krize, odnosno ne čine to uvijek čimbenici izvana koje smo skloni okriviti ako dođe do neuspjeha. Takve unutarnje krize sustava opet su posljedica premale integriranosti sustava i nedostatne spoznaje svrhe cjeline.

Autor u cijelom tekstu pokazuje značajnu sposobnost razumijevanja procesa i sustava učenja. Ne ukazuje samo na potrebu učenja nego svoje dubinsko razumijevanje biti učenja i učee organizacije pokazuje i identificiranjem nesposobnosti učenja. I nesposobnosti učenja navedene su neformalnim stilom i jezikom.

Suvremenost knjige odražavaju brojni primjeri tvrtka, citati poznatih poslovnih ljudi, umetnuti dijalozi – što značajno pridonosi i razumijevanju i jednostavnosti izloženoga teksta. Neformalnom stilu pridonosi i povremena uporaba prvoga lica jednine, što ukazuje na to da je knjiga prinos na području istraživanja fenomena učee organizacije, a ne udžbenik. U tekstu je naglašena interdisciplinarnost i lakoća kojom autor spaja i povezuje područja ekonomije, psihologije i sociologije. Kako je upravo interdisciplinarnost osnova učee organizacije, govori i odlučujuća važnost upravo takvoga pristupa u formiranju uspješne ekipe.

Najvažniji dio knjige je onaj koji obrađuje i najvažniju disciplinu – sustavno razmišljanje. Iako je naziva petom, ova disciplina ima ključno i vodeće mjesto u formiranju učećih organizacija, na što ukazuje naslov knjige. Autor u izlaganju ima obrnut pristup od uobičajenoga. Naj-

prije obrađuje najvažniju, kako bi se kasnije pozabavio ostalim disciplinama. Međutim, početak poglavlja ipak nije primjereno započet. Tako na početku drugoga poglavlja ne upoznaje čitatelje s predmetom pisanja toga poglavlja, što dovodi do zbunjenosti, posebno ako se uzme u obzir da je sustavno razmišljanje ranije nazivao prvom disciplinom, a sad je naziva petom. Zato je manje pomnom čitatelju nužno vratiti se na prvo, uvodno poglavlje, kako bi na početku drugoga shvatio da je riječ upravo o sustavnom razmišljanju, nazvanom petom disciplinom. Tako naziv peta disciplina postaje fraza koja se može identificirati s učećom organizacijom, odnosno pojmom kojim se treba voditi pri konstruiranju takvih organizacija. Autor posebno razrađuje zakonitosti pete discipline, ali izražava ih kao životne istine, odnosno pouke s primjerima iz života, često uspostavljajući jednakost između poduzeća i gospodarstva s organskim sustavima, naglašavajući ispravnu tezu da su jedinice oba sustava – ljudi.

U sljedećem poglavlju drugoga dijela detaljnije se bavi sustavnim razmišljanjem. Naglašava važnosti cjeline, odnosno holizma (engl. *whole*), što povezuje s riječi *health* i iznosi tezu da je nezdravost našega današnjeg svijeta proporcionalna našoj nesposobnosti da ga gledamo kao cjelinu. U suvremenom pristupu liječenju također se može uočiti holistički pristup, čime se pojedini simptomi i stanja gledaju u međuovisnosti s ostalim funkcijama u organizmu. Samo holističkim pristupom moguće je izliječiti organizam, ali i efikasno riješiti probleme različitih sustava, što za posljedicu ima dugoročniju stabilnost. Sustavno razmišljanje je disciplina za spoznavanje cjeline. To je skup načela koja po-

vezuju područja tako različita kao što su prirodne i društvene znanosti ili strojarstvo i menadžment. Ono je danas potrebno nije nego ikad, jer smo zatrpani kompleksnošću. Bez sustavnog razmišljanja nema ni poticaja ni načina da se discipline učenja integriraju kad ih se počne primjenjivati. Bit discipline sustavnog razmišljanja je, tako, u promjeni razmišljanja, uviđanja međusobnih odnosa, a ne linearnih veza uzroka i posljedica i uviđanja procesa promjena. Najbolji, iako najbolniji primjer postojanja potrebe za sustavnim razmišljanjem je utrka u naoružanju između SAD-a i SSSR-a. Ne samo da autor primjer vrlo jasno i koncizno elaborira, nego cijeli proces predoduje i odgovarajućim, jednostavnim dijagramima. Problematiku objašnjava i drugim primjerima u okviru uočavanja uzročnih krugova koji, iako možda suvišni ipak dokazuju da je čovjek tek dio povratne sprege sustava, a ne, kako se često sam vidi, središte aktivnosti. Na taj način mijenja se shvaćanje pa postajemo svjesni da svatko dijeli odgovornost za probleme u sustavu. Detaljiziranje je nedostatak i sljedećeg poglavlja. Obrascima u prirodi autor ukazuje na činjenicu da se sustavno razmišljanje u učećim organizacijama primjenjuje tek kad menadžeri počnu razmišljati pomoću sustavnih arhetipova. On razrađuje dva primjera arhetipova. Izneseni obrasci ipak obiluju redundancijama i nedostatnim generalizacijama, bez konkretnoga objašnjenja primjera što je odlika poglavlja – načelo poluge.

Treći dio knjige bavi se središnjim disciplinama učeće organizacije. Iako knjiga pretendira neformalnom izričaju i pristupu, ipak nedostaje uvod kojim bi se ukazalo na predmet ovog dijela i sintetiziralo sve discipline. Tim poglavljem ukazuje se na bit organizacije koja uči, a to je pojedinac koji uči jer organizacije uče samo preko pojedinaca. Individualno učenje ne jamči organizacijsko učenje, ali bez njega nema ni organizacijskoga učenja. Tako se naglasak stavlja na najvažniji element sustava – čovjeka. Osobnom usavršavanju pri-

stupa se kao disciplini za koju je potrebna osobna vizija. Ono nije nešto što se posjeduje. To je proces, odnosno doživotna disciplina. Ljudi s visokom razinom osobnoga usavršavanja duboko su svjesni svoje ga neznanja, a opet i duboko samouvjereni. Na taj način autor na vrlo sofisticiran način povezuje psihologiju čovjeka s njegovom sposobnošću za učenje koja je nužna u učećoj organizaciji. Učeće organizacije omogućit će također razvijanje sposobnosti koje mnogi drže "iznimnima", a koje zapravo svi posjedujemo. Za uspješno učenje navodi čak i vježbe za početak učenja i individualno, osobno usavršavanje. Ukazuje i na vezu osobnoga usavršavanja i pete discipline te putokaz vođama u poticanju osobnoga usavršavanja.

Na sličan način obrađene su i preostale discipline učeće organizacije, mentalni modeli, zajednička vizija i ekipno učenje s brojnim analogijama, primjerima tvrtka koje ukazuju na potrebne praktične poslovne vještine. Posebno je pohvalno povezivanje svake od navedenih disciplina s najvažnijom, petom – sustavnim razmišljanjem.

Valja istaknuti poglavlje u kojem autor elaborira pojam zajedničke vizije i njezino značenje za konstruiranje učeće organizacije. Zajednička vizija tako nije ideja. To je snaga u srcima ljudi koja ima dojmljivu moć, a može biti nadahnuta idejom. Kad se razvije i zadobije potporu više osoba, prestaje biti apstrakcijom i postaje opipljivom. Zajednička vizija je krucijalno važna za učeću organizaciju. Ona daje cilj i energiju za učenje. Adaptivno učenje je moguće i bez vizije, ali stvaralačko učenje javlja se tek onda kad ljudi nastoje učiniti nešto što im je doista važno. Zajednička vizija u korporaciji mijenja odnos ljudi pre-

ma tvrtki. Tvrtka tako od "njihove" postaje "našom". Ona stvara zajednički identitet, zajednički osjećaj svrhe u organizaciji. Organizacije koje žele izgraditi zajedničku viziju neprestano potiču svoje članove da razvijaju svoje osobne vizije. Ako ljudi nemaju vlastite vizije, mogu se samo "potpisati" pod tuđu. Rezultat toga nije posvećenost, nego udovoljavanje. S druge strane, ljudi s jakim osjećajem za osobni smjer mogu se udružiti kako bi stvorili čvrstu sinergiju za postizanje onoga što ja i mi doista želimo.

Zajednička vizija je najjača poveznica ekipa koje, uz postojanje zajedničke vizije i svrhe, postižu najbolje rezultate. Ekipa i ekipno učenje su najefikasniji način rješavanja problema, osnova i temelj svakoga projekta. Karakteristika učećih ekipa nije odsutnost defenzivnosti nego način suočavanja s njom. Ekipa posvećena učenju mora biti posvećena ne samo izricanju istine o onomu što se događa "vani" nego i onomu što se događa "unutra", u ekipi. Uz oslobađanje defenzivnosti, oslobađaju se i uvid i energija i stoje na raspolaganju za izgrađivanje zajedničkoga razumijevanja i napredovanja prema onomu što članovi ekipe zaista žele ostvariti. Postizanje visokoga stupnja ekipnog učenja zahtijeva i vježbanje, posebno vježbanje dijaloga, jer samo na taj način ekipni kvocijent inteligencije zaista i postaje veći od kvocijenta inteligencije pojedinaca. Autor navodi i korisne vježbe koje mogu pridonijeti skladnijem i efikasnijem funkcioniranju ekipnog rada i ekipnog učenja.

Ekipnom i svakom drugom učenju najviše smetaju krute autoritarne hijerarhije koje čak sprječavaju učenje jer ne uspijevaju potaknuti ni duh, ni entuzijizam, ni znanje ljudi u organizaciji. Iz tog će razloga učeće organizacije biti sve više "lokalizirane" organizacije koje će maksimalni stupanj snage i autoriteta razvijati što dalje od vrhovnoga centra korporacije. Lokalnost znači premještanje odluka na niže stupnjeve hijerarhije. Razvijanje lokalnosti ne znači da učeću organizaciju nitko ne kontrolira ako nema kontrole. One su

pod nadzorom lokalnih menadžera koji provode neprekidne analize radi poboljšanja procesa rada. Istodobno razvijaju instrumente za poticanje učenja i razvoja zajedničke vizije i zajedničkih mentalnih modela. Kako bi bila uspješna, lokalnost mora lokalne menadžere poticati na riskiranje, a ono se, kako autor slikovito navodi, potiče opraštanjem. Pravo opraštanje podrazumijeva i zaboravljanje. Ono podrazumijeva i pomirenje koje popravljaju odnose koje je pogreška poremetila. Učeće organizacije znaju pravi razlog provođenja opraštanja, jer učiniti pogrešku – već je dostatna kazna.

Najvažniji cilj organizacije je permanentno učenje. Učiti se može na različite načine, primjerice pokušajima i pogreškama. Postupak se svodi na djelovanje, promatranje posljedica vlastitih postupaka i prilagođavanje. No, "učenje djelovanjem" uspijeva samo dok su povratne informacije o našim postupcima brze i nedvosmislene. U složenom se sustavu posljedice naših postupaka ne vide odmah i nisu nedvosmislene. Najčešće su od nas udaljene u prostoru i vremenu. Iako najbolje učimo iz iskustva, ono ipak ukazuje na nesposobnost učenja, jer nikad ne iskusimo posljedice svojih najvažnijih odluka. Najvažnija su tehnologija učeće organizacije, zato, mikrosvijetovi. Oni zbijaju prostor i vrijeme tako da omogućuju eksperimentiranje i učenje kad su posljedice naših odluka daleko u budućnosti i u udaljenim dijelovima organizacije. Mnogi ekipni seminari služe kao mikrosvijetovi i predstavljaju sigurnu platformu za istraživanje novih poslovnih zamisli, bez rizika koje povlači izravna primjena tih zamisli. Autor ukazuje na i razrađuje tri mikrosvijeta: učenje za budućnost, uočavanje skrivenih strateških prilika i otkrivanje neiskorištene snage poluge.

Najvažnije ideje i smisao krije posljednje poglavlje pretposljednega dijela s naslovom *Nova zadaća vođa*. To poglavlje ukazuje i na razlog zašto su učeće organizacije rijetke, odnosno zašto sporo nastaju, iako se drže značajnom inovacijom. Razlog je upravo u vođenju. Ljudi ne razumiju vrstu posvećenosti koja je potrebna da bi se izgradila takva organizacija. Učeće organizacije zahtijevaju nov način gledanja na vođenje, a promjene gledanja često su dugotrajne, unatoč općem prihvatanju ideje o potrebi konstruiranja takvih organizacija. Tradicionalne predodžbe o vođama kao posebnim ljudima koji određuju smjer, istupaju u vremena krize, donose odlučujuće odluke i motiviraju zaposlene duboko su ukorijenjene u našem individualističkom i nesustavnom svjetonazoru. Tradicionalno poimanje vođenja temelji se na pretpostavci o ljudskoj slabosti, nedostatku osobne vizije i nesposobnosti da se ovlada snagama promjene. Novi pogled na vođenje u učećim organizacijama usmjerava se na suptilnije zadatke. U učećoj organizaciji vođe su konstruktori, poslužitelji i učitelji. Odgovorni su za građenje organizacija u kojima ljudi neprestano povećavaju svoje sposobnosti za razumijevanje kompleksnosti, poboljšavanje vizije i poboljšanja zajedničkih mentalnih modela. Uloga vođe koji je, mogli bismo reći, *primus inter pares*, jest kao uloga konstruktora broda. Beskorisno je biti vođa organizacije koja je loše konstruirana. Konstrukcija je često zanemarena kategorija vođenja, a konstruktorima se odaje malo priznanja. Razlog je u tome što uloga konstrukcije djeluje u pozadini. Današnji naponi konstruktora pokazat će djelotvornost tek u dalekoj budućnosti. Najvažniji dio konstruiranja u ulozi vođe u učećoj organizaciji odnosi se na integriranje vizije, vrijednosti i svrhe, mentalnih modela i sustavnog razmišljanja, odnosno na integriranje svih disciplina učenja. Zato se sustavno razmišljanje, osobno usavršavanje, mentalni modeli, izgrađivanje zajedničke vizije i ekipno učenje mogu nazvati i disciplinama vođenja i disciplinama učenja. Prirodni, pravi vođe učećih orga-

nizacija nisu zbog toga ništa drugo nego najbolji učenici.

Tek kad se usvoji ova promjena gledanja na ulogu vođe, učeće organizacije prerast će razinu "dobre, ali nejasne ideje". Bez promjene u stajalištu, discipline učenja ostat će tek zbirke pomagala i tehnika koje možda i rješavaju probleme, ali ne stvaraju ništa uistinu novo. Zato upravo ovo poglavlje ima najveću, odnosno pragmatičnu važnost za svaku organizaciju, poslovnu ili neku drugu koja ima pretenzije postati učećom i tako povećati svoju efikasnost. To poglavlje, iako najvažnije, ipak nije dobilo primjereno središnje mjesto u knjizi. Može se uočiti da ipak nedostaje i razrada utjecaja i korelacije koncepta učeće organizacije na ostale funkcije menadžmenta, posebno upravljanje ljudskim potencijalima. Osim toga, autor ne razrađuje izvirujuću strategiju kao posljedicu implementacije koncepta učeće organizacije.

Unatoč povremenim redundancijama, ponekoj nedostatnoj konkretizaciji iznesenih primjera, povremenom prevelikom interferiranju s filozofijom, što udaljava od osnovne tematike i ne pridonosi pragmatizmu iznesenoga, knjiga ima veliku, možda čak revolucionarnu važnost za transformaciju organizacija u organizacije budućnosti, iskorjenjivanje zastarjelih i prevladanih ideja i shvaćanja, odnosno promjenu mišljenja koje će doista dovesti do boljitka iznutra. Autor na nov i originalan način promatra problem, primjenjuje holistički pristup i s lakoćom povezuje mnoga područja suvremenoga života, rušeći granice i gradeći mostove između njih. Na taj način ukazuje da pravo shvaćanje svijeta, a time i poslovanja, ovisi upravo o našoj sposobnosti da vidimo cje-

linu, "the big picture", kako bismo se na vrijeme izmijenili, transformirali, prilagodili, opstali, odnosno zdravo živjeli. On fenomen učeće organizacije ne samo promatra sa svih aspekata nego nudi i praktična rješenja koja su primjerena rješavanju problema s kojima se suočavaju svi koji rade na stvaranju organizacije koja uči. Time izloženo štivo ima dragocjenu vrijednost za mnoge stručnjake i profile, od ekonomista, do psihologa, sociologa, inženjera i ostalih. Autor navodi svoj koncept učeće organizacije razrađujući njezine discipline. Knjiga, iako nije udžbenik, pretendira na znanstveni prinos, pa joj s tog aspekta ipak nedostaju teorijske generalizacije. Pisac nedostatno obrađuje karakteristike učeće organizacije. Vrijedan je i prinos u objašnjenju riječi metanoja, riječi koja u zapadnoj kulturi najpreciznije opisuje što se događa u učećoj organizaciji, a znači promjenu ili pomak u mišljenju. Upravo ta riječ mogla bi se izabrati kao pojam koji najbolje odražava pojavu organizacije koja uči. Knjigu tako karakterizira iznimna aktualnost i vrijednost. Ona predstavlja nešto zaista novo, ali i nov pogled na već postojeće, daje snažan poticaj dubokim promjenama u mnogim organizacijama, što je čini jednom od najvažnijih knjiga na području organizacije i menadžmenta. Međutim, kako pretendira na prinos na ovom području, autor se trebao više koncentrirati na primjere koji ukazuju na važnost učeće organizacije, i na poduzeća i na neprofitne organizacije.

Brojni primjeri, analogije i plastični opisi ukazuju na njezinu nekonvencionalnost, a dopadljivosti pridonose i vrlo fino i upečatljivo dizajnirane korice. Autorov stil odlikuje se logičnošću, lakoćom i jasnoćom. Jezik je tako prilagođen široj populaciji, čime pridonosi popularizaciji ideje organizacije koja uči. Djelo obogaćuje i sustavno kazalo te brojne bilješke na kraju teksta kojima se citira literatura, ali i nude dodatna objašnjenja. To je prvi naslov u biblioteci "Dijalog" Društva za organizacijsko učenje Hrvatske.

Nataša Rupčić

Josip Jović SUDBONOSCI Politički presjek Hrvatske XX. stoljeća

Verbum, Biblioteka Posebna izdanja, 2,
Split, 2000., 232 str.

Hrvatsku su povijest, tj. povijest hrvatske države i hrvatskoga naroda u proteklom XX. stoljeću obilježili složeni, kadšto vrlo dramatični povijesno-politički i društveno-gospodarstveni procesi, praćeni – po najčešće – korjenitim političko-teritorijalnim mijenama koje su, pak, umnogome uvjetovale i odredile razvoj i sliku hrvatske države i hrvatskoga nacionalnog bića. U tim su zbivanjima, na sebi svojstven način, sudjelovali brojni, više ili manje značajni, pa i sudbonosni, akteri – od političara, znanstvenika, vojnika, preko umjetnika do crkvenih velikodostojnika. Svaki od sudionika, bez obzira na svoju etničku ili vjersku pripadnost, ideološku opredijeljenost ili socijalnu pripadnost, dao je svoj prinos hrvatskoj povijesti tijekom XX. stoljeća. U tom su smislu, svakako, najistaknutije mjesto zauzimali političari, jer su na svojevrsan način upravo politički procesi i događaji odredili razvoj hrvatskoga naroda, hrvatskoga društva i hrvatske države u proteklome stoljeću.

Pokušavajući na početku novoga tisućljeća dati sažeti politički presjek Hrvatske u XX. stoljeću, istaknuti hrvatski novinar i publicist, Josip Jović, je u svojoj, netom tiskanoj knjizi *Sudbonosci* (Verbum, Split, 2000.), svojevrsnim povijesnim, političkim, intelektualnim, pa i psihološkim portretima, petorice istaknutih političkih aktera, pokušao odgovoriti na pitanja – kako je u

predgovoru knjige naglasio novinar Zoran Vukman – "Jesu li povijesne osobe ključni kreatori zbivanja, jesu li njihove uloge odlučujuće za sudbine naroda, ili su one produkt okolnosti, ljudi izbačeni na površinu, na vrh vala igrom usuda?" Drugim riječima: koliko su povijesne osobe vladale zbivanjima, utjecale na njih, pa ih i usmjeravale u vremenu njihova djelovanja, a koliko su zbivanja omeđila ili ograničila postupanja, stavove i djelovanje tih osoba? Zakoračivši u XXI. stoljeće, autor je držao opravdanim prikazati "inventuru" političke povijesti Hrvatske u XX. stoljeću, želeći time zaokružiti povijesnu sliku Hrvatske u posljednjem stoljeću drugoga tisućljeća, ali i ocijeniti neke od najvažnijih nositelja povijesnoga, posebice političkoga života i razvoja hrvatske države i hrvatskoga naroda u istome razdoblju.

Tako je Jović, primjenjujući iznimno zanimljiv, naizgled vrlo jednostavan metodološki pristup, "portretirao" petoricu vrlo istaknutih aktera povijesno-političkih zbivanja u Hrvatskoj tijekom XX. stoljeća – Frana Supila, Stjepana Radića, Antu Pavelića, Josipa Broza Tita i Franju Tuđmana. To su osobe koje su, svaka u svojem vremenu političkoga ili državničkog djelovanja, bitno utjecale na političku i nacionalnu sudbinu hrvatskoga naroda i hrvatske države. Stoga je njihova uloga u suvremenoj hrvatskoj povijesti XX. stoljeća, dakako, nezanemariva, pa i sudbonosna.

Autor nije imao pretenzije prikazati cjelovitu sliku političke povijesti hrvatske države u prošlome stoljeću. To je, vjerojatno, danas još uvijek nemoguće, osobito ako imamo na umu da su prijelomni događaji uspostave današnje Republike Hrvatske tek netom svršeni, a mnogi su procesi u tom smislu još uvijek u tijeku. Međutim, to nikako nije razlogom da se, ideološki neopterećeno te argumentima i dokumentima poduprto, ne progovori o, vjerojatno, najdramatičnijem i najtežem razdoblju hrvatske povijesti.

Valja, svakako, naglasiti da je Jović pristup raščlambi (sudbonosne) uloge Supila, Radića, Pavelića, Tita i Tuđmana u hrvatskoj povijesti XX. stoljeća na crti državotvorne politike i hrvatske nacionalne

samosvijesti. On zapravo traži "državotvornu poveznicu" koja bi pomogla jasnijem promišljanju djelovanja svakoga od prikazane petorice aktera političkih zbivanja. Time, iznoseći osnovne činjenice i kronološki vrednujući političke procese u Hrvatskoj tijekom XX. stoljeća, pokušava odgovoriti na određene kontroverzije koje su se o ulozi Supila, Radića, Pavelića, Tita i Tuđmana, u znanstvenoj i publicističkoj literaturi, kao i široj javnosti, pojavljivale.

Knjigu započinje sažetim pregledom hrvatske povijesti, utemeljujući na činjenicama dokaze o hrvatskoj samobitnosti i nacionalnoj samosvijesti, o hrvatskom nacionalnom identitetu te o stoljetnim hrvatskim državnopravnim nastojanjima, ali i o poteškoćama, problemima i ograničenjima u njihovu ostvarenju među kojima se tijekom XX. stoljeća osobito ističe velikosrpska ideologija i nacionalna politika srpske države od konca XVIII. stoljeća.

Geografski smještaj Hrvatske je vrlo složen, što je stoljećima uzrokovalo dinamičan, a dijelom i vrlo buran razvoj hrvatske države, počevši od doseljenja Hrvata na ove prostore do današnjih dana. U geopolitičkom i geostrateškom smislu Hrvatska je smještena u prostoru na kojemu su se stoljećima, a čine to i danas, ukrštale, preplitale, prožimale, suočavale, ali, nažalost, i sukobljavale silnice kršćanskoga i islamskoga svijeta, zapadne i istočne civilizacije ("Domovina Hrvata je poprištem stalnog sučeljavanja i sukobljavanja Istoka i Zapada", napisat će Josip Jović), srednjoeuropske, mediteranske i balkanske povijesne, političke, vjerske i kulturne baštine. Unatoč geografskoj, povijesno-političkoj, pa i civilizacijskoj pripadnosti europskom zapadu, Hrvatska je stoljećima imala rubna i granična obilježja, jer su se na njezinim državnim i etničkim međama silovito sudarala carstva, ideologije,

kulture, vjere i civilizacije. Stoljećima su hrvatskim prostorima prolazile osvajačke i "oslobodilačke" vojske, stoljećima su nasilno crpljena i otimana hrvatska prirodna i ljudska dobra, otkidani (amputirani) dijelovi hrvatskoga teritorija, protjerivano hrvatsko stanovništvo, nasilno kolonizirani nehrvati, zatirana hrvatska baština, osporavana narodnosna, vjerska, jezična i kulturna osobitost i nacionalni identitet. Stoljećima su za hrvatsku državu i hrvatski narod vladale iznimno nepovoljne geopolitičke, povijesne i vojne okolnosti koje su, najvećma, sputavale ili u cijelosti onemogućavale svaki, pa i manje ozbiljan pokušaj oživotvorenja hrvatske državotvorne ideje, tj. uspostavu ili obnovu hrvatske državne samostalnosti i neovisnosti.

U kolopletu složenih i nepovoljnih međunarodnih okolnosti svojom se dugotrajnošću i agresivnošću osobito isticao velikosrpski imperijalistički program teritorijalne ekspanzije srpske države na nesrpske etničke i državne prostore koji je svoj tragični vrhunac doživio upravo u posljednjem desetljeću XX. stoljeća, iako ga – više ili manje – možemo identificirati u svim godinama i desetljećima protekloga stoljeća, osobito u razdoblju tzv. prve ili monarhističke Jugoslavije (1918.-1941.) te u razdoblju Drugoga svjetskog rata i poraća. S velikosrpskoga stajališta koje je, zapravo, podupirala službena srbijanska politika tijekom cijeloga XX. stoljeća, svako isticanje hrvatske državnosti, odnosno svako nastojanje za uspostavom samostalne hrvatske države, bilo je praćeno otvorenim prijetnjama da će Srbija uzeti (amputirati) dijelove hrvatskih povijesnih, državnih i etničkih prostora. Zapravo, Hrvatska se posljednjih dvije stotine godina, a posebice u XX. stoljeću, nalazila pod snažnim utjecajem velikosrpskih i velikosrbijanskih teritorijalnih posezanja za njezinim prostorom, što je imalo dalekosežne, ponajviše negativne posljedice za društveni, politički, demografski, gospodarstveni, kulturni i civilizacijski život i razvoj hrvatskoga naroda i hrvatske države. Posljednje se osobito očitovalo u iznimno velikim ljudskim i materijalnim stradanjima i razaranji-

ma koja su prilično okrnjila hrvatsko nacionalno biće u domovini te urušila gospodarstvenu snagu hrvatskoga prostora. Još od stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, Srbi su svaki oblik i ustroj jugoslavenske državne zajednice držali samo proširenom ili velikom Srbijom.

Međutim, unatoč tim nepovoljnim okolnostima, Hrvati su se, kako kaže Josip Jović, "održali kao poseban kulturno-povijesni i politički subjektivitet". To se, prema njegovu mišljenju, ima "... zahvaliti jeziku i pismenosti, brižno njegovanim mitovima, krvavim otporima, žrtvama i stradanjima, pripadnosti Rimokatoličkoj crkvi te neprekidnom postojanju kakve-takve političke individualnosti...".

U takvim okolnostima stalnih posezanja za hrvatskim prostorom, ali i neprekinutih nastojanja brojnih hrvatskih muževa za oživotvorenjem samostalne hrvatske države, djelovala su petorica, kako autor ističe, hrvatskih sudbonosaca – Fran Supilo, Stjepan Radić, Ante Pavelić, Josip Broz Tito i Franjo Tuđman.

Za Franu Supila on će napisati da je "...najsnažnija hrvatska politička figura s kraja devetnaestoga i početka dvadesetog stoljeća, koja će udariti temelje narodne sudbine u prvoj polovici stoljeća, a možda i u čitavom stoljeću", a za Stjepana Radića da je prvi "...hrvatski političar koji je uspio na jasnom nacionalnom programu ujediniti čitav nacionalni politički korpus...". Na obojicu su u određenim razdobljima značajno utjecali jugoslavenstvo i (sve)slavenstvo, čak su i aktivno radili na stvaranju Jugoslavije (Supilo), odnosno sudjelovali u političkom životu monarhističke jugoslavenske države (Radić). Međutim, vrlo brzo su spoznali da je jedinstvena jugoslavenska država za Srbe bila samo paravan za stvaranje velike Srbije. Stvaranjem

Kraljevine SHS 1918. godine (od 1929. Kraljevine Jugoslavije), Hrvati su došli u iznimno nepovoljan politički i nacionalni položaj. U upravno-teritorijalnom smislu hrvatski je državni, etnički i povijesni prostor, osnivanjem oblasti i kasnije banovina, bio posve rascjepkan. U cijelosti su bila dokinuta i najmanja, pa i simbolična, obilježja hrvatske državnosti i nacionalne pripadnosti. Zbog isticanja svojega hrvatstva mnogi su Hrvati bili zatvarani, proganjani, a niti broj likvidiranih nije malen. U konačnici, osnutkom monarhističke Jugoslavije Hrvatska je, nakon više od tisuću godina, izgubila svoj državnopravni status, utopivši se pritom u velikoj Srbiji. Netom po osnutku Kraljevine SHS, Hrvati su uvidjeli srpski hegemonizam koji je vodio k ugrožavanju ne samo nacionalne nego i biološke opstojnosti hrvatskoga naroda. Supilo se nedugo prije smrti (1917.), a prije stvaranja Jugoslavije, odrekao jugoslavenske ideje, a Radić je, unatoč svojemu deklariranom mirotvorstvu, izgubio život u beogradskoj skupštini (1928.), u nasilju koje je postalo temeljnim sredstvom ostvarenja velikosrpskih nacionalnih interesa.

Za razliku od Supila i Radića koji su, prema Jovićevu mišljenju, na neki način bili sanjari, ustinu pravi državnici su bili Pavelić, Tito i Tuđman. Ante Pavelić je, zajedno sa svojim ustašama, u burnim i dramatičnim zbivanjima na početku Drugoga svjetskog rata uspio stvoriti Nezavisnu Državu Hrvatsku. Međutim, izrazito nepovoljne međunarodne okolnosti (svjetski rat), slijepa vezanost uz gubitnike u ratu (Njemačka), podanički odnos prema Italiji te neracionalna i gubitnička unutar-nja politika (osobito prema Židovima, Srbima i Muslimanima), rezultirale su gubljenjem državne neovisnosti na koncu rata, ali i golemom, blajburškom nacionalnom tragedijom.

Josip Broz Tito je nesumnjivo bio velika povijesna ličnost, svjetski državnik, ali i jugoslavenski komunist koji je, radi svojih osobnih interesa i zbog vještog balansiranja između unitarističkog i federalističkog koncepta uređenja zemlje, potiskivao i sustavno sputavao rješavanje neprestano tinjajućih nacionalnih problema,

osobito u odnosu između Hrvata i Srba. Unatoč vladavini komunista, socijalistička Jugoslavija bila je do kraja prožeta srpskim hegemonizmom koji je desetljećima nagrizaio njezine temelje. Tito, prema mišljenju autora, nije bio hrvatski političar poput Supila, Radića ili Pavelića. On je bio za Jugoslaviju, ali ne unitarističku nego federativnu, što je na određen način oslabilo okove velikosrpskoga imperijalizma i dalo zamah buđenju hrvatske nacionalne svijesti i državotvorne misli koje je uslijedilo u desetljeću nakon Titove smrti.

Još za vrijeme Titova života, a osobito nakon njegove smrti 1980. godine, ojačala su unutarjugoslavenska neslaganja u najvažnijim političkim, društvenim, nacionalnim i gospodarskim pitanjima. Titovom smrću oslobodilo se velikosrpstvo kao duh iz boce i prijetilo je pregaziti sve one koji bi mu se nastojali oduprijeti. Pojavila se težnja za još izraženijom unitarizacijom Jugoslavije, posve u funkciji osnaženja srpske hegemonije, što je za posljedicu imalo aktiviranje obrambenoga mehanizma nersrpskih naroda koji su oslobođenje od srpske hegemonije vidjeli isključivo u državnom osamostaljenju. Globalnim raspadom komunizma u Europi, raspadom nekih višenacionalnih, bivših komunističkih, zemalja, poput Češkoslovačke i SSSR-a, rušenjem Berlinskoga zida i ujedinjenjem Njemačke, raspadom blokovskoga sustava na europskom istoku, stvoren je opći politički okvir u kojemu je evoluirala jugoslavenska politička kriza koja je neminovno morala rezultirati raspadom države, jer su nju, ionako, na okupu držali samo komunistička ideologija i jugoslavenski represivni sustav. Ali, ona je rezultirala i velikosrpskom agresijom na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. U takvom se političkom okviru pojavio Franjo Tuđman koji je, na programu svehrvatske pomirbe te

na jedinstvu domovinske i iseljene Hrvatske, uspio pokrenuti državotvorni pokret i program koji je, u složenim, pa i nena-klonjenim međunarodnim i unutarnjim okolnostima, stvorio samostalnu i neovisnu hrvatsku državu. Franji Tuđmanu Jović je posvetio najviše prostora, što je, donekle, i razumljivo jer je njegov suvremenik. Istodobno, prema njemu je i najkritičniji, možda i više nego što je trebalo.

On, između ostaloga, piše: "Svaka bi objektivna povijesna analiza pokazala da je proces osamostaljenja Hrvatske u europskim uvjetima raspada komunizma i komunističkog sustava zemalja, posebice u uvjetima sve većeg međusobnog udaljavjanja članica bivše Jugoslavije, bio neizbježan. Također je nezaobilazna činjenica kako je dr. Franjo Tuđman u tom procesu svojom voljom, odlučnošću i ukupnim životom odigrao ključnu ulogu". Istodobno, kritički prosuđuje najvažnije negativne aspekte Tuđmanova političkog i državničkog djelovanja. Njih sažimlje u autoritarnom modelu vladanja zemljom, brojnim incidentima, nesnalaženju u vanjskopoličkim opredjeljenjima, neopreznom potpisivanju različitih međunarodnih obveza (Haaški sud, Daytonski sporazum, Pakt o stabilnosti), stvaranju svojevrsnoga kulta ličnosti, razvoju divljeg kapitalizma, uništavanju banaka, katastrofalnoj gospodarstvenoj politici te pojavi duboke moralne, materijalne i duhovne krize.

Međutim, unatoč vlastitim slabostima, pogriješcima i lutanjima, valja priznati da je Hrvatska nastajala, branila se i razvijala najvećma u neprijateljskom okruženju. Jović jasno i nedvosmisleno ističe da "sve slabosti, sav kriminal, svi lopovluci, sve gluposti vladajućih ne znače kako nije bilo djelovanja s neprijateljskih pozicija, kako nema i dalje tendencija, ideja, ljudi, stranaka i pokreta i u zemlji i u svijetu, koje se nikada nisu pomirile iz različitih razloga i zbog različitih poticaja s idejom nezavisne hrvatske države. Naprotiv, takve tendencije nisu zanemarive (...) Ovisno o motivima različiti su i krajnji ciljevi dijelom negativne svjetske politike prema Hrvatskoj, oni se kreću od ideje ogra-

ničenog suvereniteta (...) do, u krajnjoj i ekstremnoj varijanti, potpunog brisanja hrvatske države s političke karte Europe".

On donosi vrlo kratku, ali, čini mi se, najsveobuhvatniju "ocjenu" Tuđmanova političkog rada, pišući: "Tuđmanova uspostignuća neprolazna, promašaji nisu nepopravljivi".

Kako bismo u cijelosti vrednovali ovu knjigu, nužno je ukazati i na određene pogreške. One su uglavnom faktografske i, čini se, nenamjerne. Iznijet ću samo nekoliko primjera: Hrvatska je vlada uputila Memorandum feldmaršalu Alexanderu 4. svibnja 1945., a ne 4. lipnja kako stoji u knjizi (str. 123). Autor iznosi kako je hrvatska vlada tražila od Pavelića organiziranje otpora pri koncu rata, za što su bili i vojni zapovjednici (str. 124). Međutim, iz svjedočenja generala Vjekoslava Luburića (koje je objavljeno u knjizi *Operation Slaughterhouse*, izdanja 1970., 1995.) vidljivo je kako su se vodeći hrvatski generali tada slagali s napuštanjem zemlje, bez pružanja otpora, za što je bilo i objektivnih razloga. Kardinal Alojzije Stepinac je umro početkom 1960. godine, a ne 1962. kako stoji u knjizi (str. 146). Nakon Titove smrti, predsjednik Predsjedništva SFRJ se rotirao svake, a ne svake druge godine (str. 165). U Borovu Selu je 2. svibnja 1991. godine mučki, iz zasjede ubijeno dvanaest, a ne jedanaest hrvatskih policajaca (str. 183). Na dva mjesta u knjizi (str. 126 i 144) Jović barata brojkom od pedeset tisuća stradalih hrvatskih vojnika i civila tijekom blajburške tragedije. On, doduše, ističe kako se procjene kreću i do dvjesto tisuća, ali ne spominje da se u najdokumentiranijoj knjizi o blajburškoj tragediji hrvatskoga naroda (tom Hrvatskom holokaustu) – *Operation Slaughterhouse* iznosi procjena o više od pola milijuna ubijenih i nestalih Hrvata, za što nema potvrde samo u brojnim iskazima svje-

doka i preživjelih nego i u otkrivenim masovnim ubijalištima i grobištima diljem Slovenije i Hrvatske (Tezno, Jazovka, Kočevski Rog...).

Nema sumnje da su hrvatsku povijest tijekom XX. stoljeća određivale i usmjeravale složene povijesne okolnosti, i međunarodne i unutarnje, ali je, također, neosporno da su zbivanja uvelike bila kreirana radom istaknutih osoba, posebice političara. Bez njih bi hrvatska politička povijest u proteklom stoljeću bila posve drukčija.

Jovićeva knjiga *Sudbonosci* nije samo hvalevrijedan predložak, metodološki obrazac kako valja promatrati i tumačiti suvremenu hrvatsku povijest, poglavito njezine aktere, nego i znanstveno-publicističko uporište daljnjim istraživanjima. Autor je, kao vrstan analitičar, na hrvatskoj državotvornoj crti pokušao povezati peptorcu, vjerojatno najistaknutijih povijesnih i političkih osoba XX. stoljeća u Hrvatskoj. Na taj je način pokušao, na ponešto drukčiji – rekli bismo suvremeniji i za čitatelja pristupačniji – način interpretirati neka zbivanja i neke sudionike i svjedoke tih zbivanja u Hrvatskoj tijekom XX. stoljeća. Time, dakako, nije iscrpio niti sve teme, a osobito ne sve povijesne aktere političkih zbivanja, ali je otvorio put onima koji bi ga htjeli slijediti.

Dražen Živić

PREDVIĐANJA Trideset velikih umova o budućnosti

Uredila Sian Griffiths

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2000.,
368 str.

Svjedočeći svakodnevno novim događanjima u području znanosti (presadnja prvoga umjetnog srca ili kartografiranje ljudskoga genoma), rapidnom razvoju tehnologije te upravo galopirajućim kretanjima na ekonomskom i društvenom planu (ra-

stuća globalizacija, antiglobalizacijski prosvjedi, prijetnja totalnoga terorizma), svjesni smo neizbježnih promjena koje nam to donosi. No, znamo li kakve će one biti? I s kakvim implikacijama na ljudsku rasu?

Knjiga *Predviđanja: Trideset velikih učenja o budućnosti* nudi nam mogućnost zaviriti u budućnost. Ta uzbudljiva knjiga uvodi nas u fascinantni svijet budućnosti razmišljanjima 30 svjetski istaknutih mislitelja.

Veličine kao što su Umberto Eco, Arthur C. Clarke, J. K. Galbraith, Noam Chomsky, Sherwood Rowland, Susan Greenfield, ali i mnogi drugi, govore što oni misle da će se dogoditi. Promišljajući budućnost sa svojega područja djelovanja, odgovaraju koje znanstveno dostignuće u XXI. st. osobno najviše priželjkuju, ali i pokušavaju odrediti stupanj ostvarivosti i karakter nadolazećih promjena. Hoće li one biti postojane i progresivne, utemeljene na već postojećim činjenicama ili će se dogoditi poneki dramatični obrat? Kako kaže kemičar Carl Djerrassi, odgovori u XXI. st. neće biti crno-bijeli. Čini se da će najveću ulogu odigrati način na koji će ljudi odgovoriti na te izazove budućnosti.

Knjiga je podijeljena u 30 malih poglavlja, svako je posvećeno pojedinom znanstveniku i njegovu radu i prognozi za XXI. st. Većina njih radi iskorak iz svojega područja te interdisciplinarno gleda u budućnost, prožimajući prirodu i društvo. Upravo to za sljedećih 100 godina predviđa kognitivni znanstvenik Steven Pinker, kad u poglavlju *Slagalica se slaže* kaže da "temeljna podjela između humanističkih i prirodnih znanosti postaje suvišnom poput podjele na nebesku i zemaljsku sferu" (str. 231). *Predviđanja* se temelje na analizi budućnosti kroz prizmu velikih eksperimenata koji su u tijeku.

Tih pet eksperimenata globalnoga karaktera čiji će rezultati biti značajni za cijelo čovječanstvo su: populacijski eksperiment, globalno zagrijavanje, razvoj tehnologije, usmjerena evolucija i tzv. uklopavanje, odnosno zaokružena vizija o svemu što nas okružuje, uključujući i nas same.

Prvi eksperiment općeg značenja je eksplozija stanovništva te sva popratna društvena kretanja. Povećanje populacije u ovom stoljeću dovelo je do brojke od gotovo šest milijardi ljudskih bića. Poneka mjesta na svijetu već su prenapučena – to se osobito odnosi na zemlje u razvoju za koje je specifičan brz i velik porast stanovništva. S druge strane, stanovništvo visokorazvijenih zemalja postaje sve starije. Kakvi su demografski trendovi za XXI. st.?

Možemo govoriti o podjeli na "gerijatrijski" i "pedijatrijski" svijet, ističe Carl Djerrassi, iznoseći svoje sumnje u pogledu novih revolucionarnih pristupa kontroli plodnosti (kao što je 60-ih bilo njegovo otkriće popularne pilule), jer se sva farmaceutska istraživanja provode u nezainteresiranom "gerijatrijskom" svijetu. Djerrassi drži da su za kontrolu populacije ipak najvažnije društvene politike pojedinih zemalja, a ne farmaceutske intervencije. Kemičar Sherwood Rowland predviđa brojku od devet milijarda stanovnika do 2050. godine, a zatim stagnaciju i opadanje. S tim se slaže i Francis Fukuyama, sociolog-istraživač koji predviđa dramatičan pad fertiliteta u zapadnim zemljama, što će rezultirati nedostatkom radne snage u budućnosti. Jedna od alternativa je uvoz radnika, što će za posljedicu imati kulturno raznolikiju Europu, ali ponegdje i plodno tlo za etničke i rasne netrpeljivosti.

Fukuyama također predviđa neke zanimljive kombinacije društvenih kretanja. Zbog starenja stanovništva na Zapadu, ali i stalne feminizacije političkoga života, moglo bi doći do promjena naravi politike. Nenasilna politička rješenja (za sukobe su odgovorni mladi muškarci) i ubrzani trend globalizacije vjerojatno će smanjiti broj ratova. Njih će nadvladati tržišno nadmetanje. No, da ne bi sve ostalo na op-

timističnim predviđanjima, ovaj ideolog liberalne demokracije (poznata je njegova teza o "kraju povijesti" kao trijumfu liberalne demokracije) nudi upravo zastrašujuću viziju. Kao moguće otpore takvoj globalizaciji predviđa, između ostalog, "reakcije poput one Ramzija Yousefa koji je pokušao dići u zrak toranj Svjetskog trgovinskog centra iz ressentimenta protiv Sjedinjenih Država" (str. 143). Strašno proročanstvo se ispunilo, no bilo bi vrlo grubo teroristički napad islamskih fanatika na SAD usporediti s borbom protiv globalizacije. Ostaje tek činjenica da se Fukuyamina teorija o "kraju povijesti" također urušila 11. 9. 2001.

No, kakvo društvo u budućnosti vide drugi društveni znanstvenici?

Jedan od najvećih izazova bit će upravo stvaranje i održavanje demokratskoga okružja, drži filozof Daniel Dennet, i iako se određene opasnosti ne mogu izbjeći kao fanatizam svake vrste, on misli da će ljudi u tome ipak uspjeti.

Optimističan je i nigerijski pisac Chinua Achebe. Kaže da nas povijest ipak neće naučiti i da u tome leži nada. Jedan od vodećih mislitelja Afrike smatra da trebamo razmišljati o tome što možemo učiniti za sebe. "Znakovi su tu sve vrijeme, ali njima treba znati dobro upravljati" (str. 34). On vjeruje da će nigerijski narod, u novom demokratskom društvu, to znati učiniti.

Radikalna američka feministkinja Andrea Dworkin želi pak novu vrstu suvereniteta za žene u XXI. st., tzv. Novi Jeruzalem za žene, komparirajući suverenost za ženska tijela s državnim suverenitetom kakav je izborio, primjerice, Izrael. Optimistična je u pogledu snažnijega otpora žena, osobito u zemljama u razvoju, iako još uvijek ne vjeruje u potpuno dokidanje moći patrijarhata.

Poznati ekonomist J. K. Galbraith poprilično je skeptičan prema pozitivnim društvenim trendovima za XXI. st. Njegovo slavno predviđanje društva u kojemu će bogati biti sve bogatiji, a siromašni sve siromašniji, počelo se ostvarivati još u prošlom stoljeću.

U XXI. st. siromaštvo i dalje ostaje problem koji najviše zaokuplja Galbraitha. On je u svojim imperativima decidan: nejednakost se mora smanjiti, siromašni narodi trebaju ne samo naše suosjećanje već i našu pomoć i učinkovito djelovanje. Kritizira korporacijsku moć i utjecaj koji danas ima osobito MMF, za koji kaže da "treba postojati, ali u suosjećajnijem, društveno jednakijem obliku" (str. 156). No, najvećom opasnošću koja nam prijete drži mogućnost nuklearne katastrofe.

Većina ljudi je svjesna te opasnosti, no vrlo je lako zanemaruje. A spoznaja takvoga kataklizmičnog scenarija za budućnost trebala bi cijelo čovječanstvo potaknuti na hitno djelovanje.

Drugi globalni eksperiment, koji također zahtijeva brzo i kvalitetno rješenje jer ugrožava cijeli planet, je problem globalnoga zatopljenja. Ono je već počelo i samo je pitanje vremena kad će nastupiti ozbiljne klimatske promjene. Znanstvenici drže da bi se buduće promjene klime mogle dogoditi iznenada, a uzrokovat će ih isključivo ljudska djelatnost.

Uporaba fosilnih goriva u industriji i prometu rezultira stvaranjem stakleničkih plinova koji su izravni krivci za globalno zatopljenje, ali i za veliko onečišćenje zraka-smog. Sherwood Rowland, kemičar koji je prvi upozorio na štetnost aerosolskih sprejeva za ozonski omotač, danas upozorava na ovaj problem.

On predviđa da će XXI. st. početi s tri glavna globalna atmosferska problema: smanjivanjem stratosferskog ozona, efektom staklenika s pripadajućim globalnim zagrijavanjem i gradskim i prigradskim smogom. Posljedice bi mogle biti razorne – otapanje leda na Antarktiku, nestanak tropskih šuma... Problem je, drži Rowland, što ljudi još uvijek takva upozorenja

ne shvaćaju dosta ozbiljno da bi nešto i poduzeli. Protokol iz Kyota pokazao je da pitanje globalnoga zagrijavanja više postaje politički, a manje znanstveni problem. Podsjetimo. Taj međunarodni sporazum predviđa smanjenje emisije stakleničkih plinova za 5,2 posto do 2012. godine. No, SAD, kao najveći svjetski zagađivač (25 posto ukupne emisije), ne žele ratificirati taj sporazum, opravdavajući to brigom za američko gospodarstvo. A "industrije fosilnih goriva financiraju moćne lobije i skupine", kaže Rowland (str. 241). Stoga kao vjerojatno rješenje ne vidi ograničavanje izgaranja fosilnih goriva već pokušaj "spremanja" ugljikova dioksida nakon izgaranja. Drži da će takav način koji naziva sekvestracijom biti univerzalna praksa u dvadeset i prvom stoljeću.

Rezultati globalnog zagrijavanja ovisit će i o ishodu trećega globalnog eksperimenta o kojemu se govori u *Predviđanjima* – razvoju tehnologije.

Već nam je danas suvremena tehnologija toliko nužna da nam njezini proizvodi olakšavaju svakodnevicu. Dvadeset prvo stoljeće, smatraju znanstvenici, pokazat će svu snagu i mogućnosti tehnološkoga napretka. A one su nebrojene: svemirska istraživanja Saturna, otkriće života na Jupiteru, lanac Hiltonovih orbitalnih hotela, otkriće umjetne inteligencije... jer budućnost će definitivno biti kozmička. Tako za XXI. st. predviđa slavni Arthur C. Clarke koji, kad govori o budućnosti, kaže za sebe da je ekstrapolator, ne prorok.

Dale Spender, spisateljica, vjeruje da budućnost pripada računalima. Opčinjena Internetom, misli da se nepismenost danas očituje kao kompjutorska nepismenost, a posljedica je neimanje informacija. One tako postaju povlastica manjine, pa u budućnosti moramo težiti da

pristup informacijama postane temeljno ljudsko pravo.

Kiberpsiholog Sherry Turkle računalna promatra kao relacijske objekte. Zbog naše sve veće "intimnosti" s njima, ali i s virtualnim kućnim ljubimcima poput Tamagochija ili digitalnih lutaka kao Furbi, s kojima razvijamo osobni odnos, predviđa da ćemo u budućnosti naučiti puno više o naravi takve privrženosti strojevima. No, što ako strojevi uskoro postanu bolji od ljudi, apsolutno u svemu, i preuzmu svijet? Kevin Warwick, profesor kibernetike, misli da će ljudska rasa uskoro biti zastarjela poput dinosaura. U središtu njegova zanimanja je razbijanje barijera između čovjeka i stroja pomoću tehnologije.

On sam devet je dana u ruci nosio usađen silicijski čip, programiran tako da mu pali računalo i otvara vrata kad prođe pokraj senzora. Sljedeći projekt mu je ugradnja čipova u ruku sebi i supruzi, kako bi pomoću računala povezoao njihove živčane sustave, tj. omogućio komuniciranje mislima. Drži da tehnologija usadaka otvara razne mogućnosti poboljšanja ljudskih sposobnosti, no otvara i temeljno pitanje što znači biti čovjek. Da će takvi usadci značiti revoluciju, jer će mijenjati cjelokupne aspekte čovjeka, misli i Donald A. Norman. U svojem članku *Kognitivne proteze* kaže da će budućnost donijeti različite umjetne usatke, od onih za poboljšanje osjeta, usavršavanje komunikacije, do ugrađenih proteza za poboljšavanje pamćenja ili jezičnih vještina.

Na nedavno održanoj konferenciji o slobodi znanosti u Bruxellesu donesene su konkretne odredbe o problemu kloniranja. Ono je zabranjeno sljedećih pet godina, a zeleno svjetlo za istraživanja humanoga terapijskog kloniranja dobile su sve zemlje EU. Projekt ljudskoga genoma također je završen.

To će vjerojatno značiti novu fazu u četvrtom globalnom eksperimentu, eksperimentu usmjerene evolucije. Općenito pitanje genetike izaziva reakcije i žučne rasprave javnosti zbog osjetljivosti njegove etičke dimenzije, pa je teško predvidjeti

krajnji rezultat. Zbog nekih, gotovo fantazmagoričnih opisa genetike, znanstvenici koji se njome bave opisani su gotovo kao "korak od čuvara nacističkih koncentracijskih logora", ogorčen je Paul Nurse, ovogodišnji dobitnik Nobelove nagrade za medicinu.

French Anderson, voditelj genske terapije na medicinskom fakultetu, vjeruje u gensku terapiju zasnovanu na zamjeni ili modifikaciji funkcije gena u tijelu s ciljem eliminiranja "lošeg" koji će uzrokovati bolest. Očekuje da će do 2030. godine imati gensku terapiju za svaku bolest. Njegov najnoviji prijedlog ubrizgavanja gena u fetus radi korekcije nasljednih nedostataka izazvao je oštre reakcije Vijeća za odgovornu genetiku, kao odlučno "Recite ne dizajnerskoj djeci". Anderson je svjestan opasnosti od zlouporabe genetičkoga inženjeringa na ljudima u svrhu "poboljšanja", pa smatra kako je potrebno razvijati informirano društvo koje prepoznaje te opasnosti.

Još jedan Nobelovac, James Watson, slaže se s mogućnošću genetskih modifikacija ljudskoga bića. Predviđa da će se one rabiti samo radi ublažavanja nepravda postojećih ljudskih patnja, a ne radi stvaranja nekakve super-rase. Strahuje jedino od mogućnosti genetskih manipulacija spolnim stanicama, jer bi se promjene nastale na jednoj generaciji prenosile dalje na sljedeće naraštaje. A to bi već značilo mijenjanje tijeka ljudske evolucije.

Na opasnost od genetskih manipulacija upozorava i znanstvenica Susan Greenfield. U članku 1984. *Georgea Orwella...* godine 2084. govori o genetskim manipulacijama funkcijama ljudskoga mozga koje će, koliko god bile korisne u nekim segmentima, dovesti do smanjenja genetskoga *potencijala* čime riskiramo, misli Greenfield, društvo sve standardiziranih pojedinaca. "U

idućem stoljeću ljudska bića će nadzirati i njime manipulirati... od gena i molekula do njihova mentalnog svijeta" (str. 188). Greenfield se, proučavajući mozak, intenzivno bavi problemom ljudske svijesti, ali priznaje da je svijest još uvijek enigma, a da će to vjerojatno ostati i u XXI. st. Subjektivna strana svijesti, ono što filozofi zovu *qualia*, još uvijek je potpuno nepoznatljiva, smatra fizičar Paul Davies. S njim se slaže i evolucionist Richard Dawkins: "Svijest vidim kao duboku zagonetku koju će znem riješiti, iako nisam u stanju formulirati ni narav samog pitanja" (str. 90). No, Daniel Dennett s tim nema problema. Filozof koji najviše voli konkretna objašnjenja, koja on zove objašnjenja "kranom", misli da će se, kad se riješi mehanika živčanih i moždanih stanica, objasniti i zagonetka ljudske svijesti.

No, može li se takvim mehanicističkim pristupom objasniti krhka i ponekad prividna slika koju čovjek stvara o samom sebi i svijetu oko sebe? Slika podložna svim mijenama i fluidima, ali i težnji za jednostavnim objašnjenjima. Upravo o tome, ali na globalnoj razini, govori peti eksperiment, eksperiment uklapanja, koji je ujedno nagovještaj prožimanja svih prethodnih eksperimenata.

Kontroverzni Noam Chomsky smatra da je naše razumijevanje prilično "tanko", osim u malobrojnim područjima. To potvrđuje i Steven Pinker koji kaže da naš um nije opremljen za rješavanje najvećih filozofskih problema te da će proučavanje uma dovesti jedino do povećanog "slaganja" raznih grana ljudskoga znanja. U XXI. st. nove discipline, poput biheviorističke genetike ili kognitivne neuroznanosti, znanstveno će objasniti ljudsku narav, čineći tako most između prirode i društva.

Richard Dawkins se nada da će znanstvenici, a ne filozofi, riješiti stari problem duha i tijela, a profesor bioetike Peter Singer drži da nam je hitno potrebna "nova etika": više razmišljati o tome kako živimo, preuzeti odgovornost za svoja djela, više se brinuti o drugima i planetu na kojem živimo.

Ipak, najviše bi ga obradovalo kad bi u XXI. st. životinje bile priznate kao svje-

sna bića o čijim pravima bi se brinuli sudovi i skrbnici te kad bi se riješio problem eutanazije u korist prava na milosrdniji izbor. Tako bi se smanjila neizbježiva bol i patnja, misli Singer.

Jedan od vodećih intelektualaca u Americi, slovenski filozof Slavoj Žižek, drži da živimo u razdoblju napetosti; s jedne strane je znanstveno svođenje ljudi na mehaničku prirodu, a s druge strane mnoštvo spiritualizama koji odbijaju isključivo biološko objašnjenje čovjeka, jer ga to lišava dostojanstva i slobode. Iako za XXI. st. priželjkuje upravo unifikaciju prirodnih znanosti s pojmom ljudske slobode, misli da i dalje ne možemo razumjeti nesvjesno. A ta nespoznatljivost čini nas slobodnima, kaže Žižek.

I, što na kraju reći, kakva je slika svijeta na početku XXI. st.? Daleko od savršenoga, ili "najboljega od svih mogućih svjetova", kako bi rekao Panglos u *Candidu*. Očito je da se nalazimo na prekretnici i očito je da je vrijeme za promjene, za subverzivno djelovanje u pozitivnom smislu – mišljenje je većine znanstvenika u *Predviđanjima*.

Tvoreći koherentno tkivo različitih vizija, snaga ove knjige upravo je u spoznaji kolike su, zapravo, naše, ljudske mogućnosti u oblikovanju buduće slike svijeta.

Pitanje je samo što ćemo izabrati: razumno prosuđivanje, kulturu dijaloga, tolerantniji i humaniji pristup svijetu u kojemu živimo, ili ćemo i dalje ustrajati na današnjim mogućnostima, utemeljenima na tehničkoj superiornosti čije posljedice mogu biti uistinu tragične.

Na nama je samo da odaberemo... za početak pročitati *Predviđanja*.

Anita Brkan